

UNIVERSITY
OF TAMPERE

This document has been downloaded from
TamPub – The Institutional Repository of University of Tampere

 Publisher's version

The permanent address of the publication is
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201309091342>

Author(s): Poikela, Esa
Title: Onko sosiaalisen pääoman värillä väliä?
Main work: Oppiminen ja sosiaalinen pääoma
Editor(s): Poikela, Esa
Year: 2005
Pages: 9-27
ISBN: 951-44-6413-3
Publisher: Tampere University Press
Discipline: Educational sciences
Item Type: Article in Compiled Work
Language: fi
URN: URN:NBN:fi:uta-201309091342

All material supplied via TamPub is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorized user.

ONKO SOSIAALISEN PÄÄOMAN VÄRILLÄ VÄLIÄ?

Kirjassaan *Uusi nuoriso. Epätavanomaisen oppimisen puolustus* Thomas Ziehe (1991) kuvaa uuden sosialisatiotyypin ilmiantuumista nyky-yhteiskuntaan. Ihmiset elävät aivan toisenlaisessa yhteiskunnassa kuin ennen. Keskeiseksi on noussut identiteettityö, jota etenkin nuoret joutuvat jatkuvasti tekemään. Olennaisinta oppimisessa ei ole opetettavat sisällöt, vaan identiteetin rakentaminen, mihin oppija itse liittää tarvittavat sisällöt, joita hän tarvitsee persoonallisen minänsä ja ammatillisen tulevaisuutensa rakentamisessa. Matti Kortteinen (1992) tutkii kirjassaan *Kunnian kenttä, suomalainen palkkatyö kulttuurimuotona* palkkatyön sosiaalisen eetoksen rakentumista teollisuus- ja palvelualojen työssä. Tärkeintä on pärjätä ja tehdä kunnialla työtänsä. Koska on syytä pelätä asemansa ja työpaikan menetystä on työnantajaa vastaan suojauduttava tekemällä oma työ mahdollisimman hyvin ja luomalla yhteistä vastakulttuuria työtahdin kiristämisyrittäjiä vastaan. Juha Siltala (2004) antaa teoksessaan *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* lohduttoman kuvan itsellisen työn puolesta käytyjen taistelujen häviämisestä, keskinäisestä kilpailuttamisesta ja työilmapiiriin heikentymisestä kvartaalitalouden ja kiinaailmiön puristuksessa.

Luottamus yhteiskuntaan, mikä Ziehellä näkyy identiteettityön uusina mahdollisuuksina ja Kortteisella palkkatyön turvallisuutena, näyttää yhtäkkiä Siltalalla kadonneen. Ihmiset eivät koe vain elannon lähteen menettämi-

sen uhkaa vaan pelkäävät myös minuutensa ja luottamuksen kadottamista yhteiskuntaan, joka ei enää tarjoa samaa turvaverkkoa kuin ennen. Merkit ovat jokaisen havaittavissa, sillä uutisista voi kuulla ja lehdistä lukea päivittäin kuinka verkko pettää juuri heikoimpien, lasten, vanhusten, sairaiden ja vammaisten, kohdalla. Sotien jälkeen vaivalla kasattu sosiaalinen pääoma ja sen mukana aineellinen hyvinvointi näyttää rapautuvan kiihtyvää tahtia.

Kuvailen tässä johdantoartikkelissa sosiaalista pääomaa yhteiskunnallisena ilmiönä, johon voi törmätä vaikkapa asioidessaan pankissa, lukiessaan päivälehteä tai pohtiessaan keksintöjen merkitystä. Tarkastelen lyhyesti sosiaalisen pääoman lähteitä, mekanismeja, tuotoksia ja tarkastelutasoja sekä avaan hieman sosiaalisen pääoman, innovaation ja oppimisen välistä dynamiikkaa. Lisäksi tuon esiin niin sanotun mustan pedagogiikan negatiivisen sosiaalisen pääoman ilmentymänä. Artikkelin lopussa kuvailen koko kirjalle sisällön antavat artikkelit.

Luotettavuus, autenttisuus ja luovuus sosiaalisen pääoman osoittimina

Kahdeksan vuotta sitten, ja noin vuoden kokemuksen perusteella Australiasa, pakinoin sikäläisestä elämänmenosta, jolle on tyypillistä niin sanottu no worries -asenne. Se näkyi, kuului ja tuntui kaikessa, kuten asioinnissa pankissa, virastossa, kaupassa, hotellissa ja tietenkin myös yliopistossa, jossa olimme vaimoni kanssa vierailevina tutkijoina. Kummallisinta oli no worries -byrokraatia, jonka koodia jouduimme kaiken aikaan miettimään. Miten ihmisessä aussit saavat kaiken toimimaan, kun se meille oli joka paikassa niin tavattoman hankalaa.

”Oikeastaan byrokraatia ei näy lainkaan, kukaan ei käyttäydy byrokraattisesti, kaikki ovat sinuja keskenään, hymyilevät ja ovat ystävällisiä. Vasta kun asioiden olisi pitänyt jo tapahtua, huomaa, että mitään

ei ole tapahtunutkaan. Toisen ja kolmannen kerran jälkeen, kun on tehnyt itsestään maanvaivan ystävälliselle byrokraatille, saattaa jokin tapahtua.” (Poikela 1997, 52.)

Samaan aikaan lehdissä kirjoiteltiin poliisin ylimmän johdon lahjusskandaalista. Sen sanottiin olevan vain jäävuoren huippu maantavasta, jota on pitkään koetettu kitkeä pois. Olisiko pieni lahjus avain koodipulmaamme? Emme kuitenkaan kokeilleet, sehän olisi rikos ja olimme tottuneet siihen, että meillä Suomessa on hallintomenettelylaki, joka velvoittaa virkamiehen toimimaan asiakkaan parhaaksi. Sitä paitsi saimme pankkiasiamme hoide- tuksi, kun ilmoitimme, että emme lähde konttorista ennen kuin tositteet käsissä. ”No worries” näkyi kaikessa, myös asiakkaiden, yleisön tai opiskeli- joiden käyttäytymisessä. Ehkäpä kyseessä oli vain pieni positiivisen suostut- telun taito, jonka aussit osasivat mutta me emme.

”Jokin aika sitten osallistuimme studia generalia -luennolle, jonka aihe oli tärkeä ja väkeä haluttiin paikalle paljon. Sitä tulikin ja hyvissä ajo- in sali oli täynnä. Syy väen paljouteen ja täsmällisyyteen selvisi jo ennen luentoa, sillä kaikille tarjottiin olutta ja viiniä (kahvia ja teetäkin kyl- lä). Se oli kuulemma ainoa tapa, jolla ihmiset saatiin tulemaan ajoissa paikalle.” (Mt., 52.)

Siis, sittenkin pieni lahjonta, jonka viesti on kuitenkin enemmän sosiaali- nen kuin aineellinen: luentoon liittyy mukavaa yhdessäoloa. Asiat ja ihmi- set saadaan toimimaan, mutta miten saadaan, avautuu ulkopuoliselle joskus helpommin, joskus huonommin, joskus ei lainkaan. Epäilemättä noissa ta- pauksissa oli kyse *aineettomasta hyödykkeestä*, jota voi kutsua sosiaalisesti pääomaksi. Ja epäilemättä se on erilaista eri maissa ja eri kulttuureissa. *Luot- tamus* siihen, että yhteiset asiat tulevat hoidetuksi, näyttäisi olevan sosiaali- sen pääoman tunnusmerkki.

Valkoista ja mustaa sosiaalista pääomaa

Toinen esimerkki seitsemän vuotta myöhemmin kytkee meidät Suomeen ja globaaliseen yhteyteen. 30.12.2004 Helsingin Sanomien kirjoitus ”Internetistä tuli tärkeä kanava tiedonvälityksessä. Nettilistat korvasivat viranomaistiedot” paljastaa, kuinka tärkeää paikkansapitävä tiedonvälitys on. Siinä missä viranomaistieto on luotettavaa, se ei sitä kuitenkaan ole, jos se menettää autenttisuutensa.

”Kun hyökyaalto pyyhkäisi ihmiset ja kännykät mereen Sri Lankan ja Thaimaan lomakohteissa, internetistä tuli tärkeä tiedonvälityskanava. ... UM:n pitäisi harkita pelastuneiden listan julkaisemista nettisivuillaan. ... Mininetin sivustovastaava ... piti tärkeämpänä saada tiedot julki kuin pitää tiukasti kiinni laista.”

Varovaisten viranomaislausuntojen ja moninkertaisten varmennusten sijaan internet osoittautui olevan luotettavampi tiedonlähde monien onnettomuuspaikalla olevien toimijoiden välittämän tiedon perusteella. *Autenttinen* tiedonvälitys internetin kautta teki mahdolliseksi pelastustoimien organisoinnin niin paikan päällä kuin kaukana Suomessakin. Ei riitä, että tieto on luotettavaa, sen lisäksi tiedon on oltava autenttista ja sen kulun esteetöntä.

Kolmas esimerkki kertoo sosiaalisesta pääomasta, joka on valtakamp-pailun keskiössä, jossa aseina ei ole vain luotettava tieto ja autenttinen tiedonkulku vaan disinformaatio ja propaganda. 2.1.2005 Helsingin Sanomien otsikot ”Suomi täyttyi kilpailukyvyyn liirum laarumista” ja ”Hyvinvointi jää kilpailukyvyyn jalkoihin” ovat paljon puhuvia. ”Kilpailukyky on noussut rytinällä Suomen poliittisen eliitin ja talouselämän muotihokemaksi”, johon hokemaan joukko tutkijoita otti kantaa:

- *VTT M. Ojakangas:* ”Kilpailukyky kaivetaan esiin aina silloin, kun ihmisiltä odotetaan uhrauksia tai heitä vaaditaan alistumaan.”
- *Dos. T. Paavonen:* ”Kilpailukykykeskustelua käydään nykyään yritystalouden näkökulmasta eikä työntekijän näkökulmasta.”

- *Prof. P. Korvajärvi:* ”Ei kysytä, mitä kansalaiset haluavat; kilpailuun liittyy paljon miehistä, teknologista uhoa. Yhteiskunnan uusintamistehtävät jäävät naisille.”
- *FT M-R. Ollila:* ”Kullakin ajalla on oma ’stiiknafuuliansa’, hölynpölynä; kilpailukyky on voimissaan ’hämäryyden päätöksen’ vuoksi; jos käytettäisiin sanaa taloussota, kilpailukyky olisi helpompi ymmärtää. Siinä vahvat hakevat absoluuttista etua, ja sen turvin kykyä kaapata osuutensa *voittaja vie kaiken* -periaatteen mukaan.”
- *Prof. K. Uusikylä:* ”Jos kytätään, arvioidaan ja pakotetaan kilpailemaan, menee kaikki energia kilpailussa pärjäämiseen; ihminen voi olla vaikka kuinka luova, mutta jos työpaikka lannistaa, työntekijä suuntaakin luovuuden kotioloihin.”
- *FT J. Sihvola:* ”Kansakunnan sosiaalista pääömaa ei mikään kilpailukykyvertailu mittaa. Sosiaalinen pääöma tarkoittaa esimerkiksi kansalaisten yhteistyökykyä ja luottamusta, joista on etua myös kilpailukyvyn kannalta.”

Kari Uusikylä ilmaisee kasvatustieteilijän näkökulman asiaan. Kontrolloituva kilpailu sitoo luovuuden, yksilön energia kuluu pärjäämiseen, ja luovuus suuntautuu kotiin eikä työhön. Niinkin on hyvä, mutta kun kilpailu rikkoo vielä työpaikan ihmissuhteet, menee energia keskinäiseen taisteluun eikä sitä jää edes kotia varten, kuten psykohistorioitsija Juha Siltala (2004) osoittaa massiivisen ja autenttisen todistusaineiston sisältämällä teoksellaan. Puhe on siis kilpailukyvystä osana sosiaalista pääömaa. Muut kantaaottavat filosofit, talous-, organisaatio- ja sosiaalitieteilijät tuovat esiin näkökulmansa yhteisen hyvän jakamiseen. Siinä kilpailussa globaalinen kapitalismi on vahvoilla ja lokaalinen kansalaisyhteiskunta heikoilla. Kahtiajaon estäminen ei ole vain sosiaalisen pääöman jakamisen vaan myös sen tuottamisen ongelma.

Kilpailuttamisesta, luovuuden kadottamisesta ja työsuhteiden huonontumisesta on vain askel väitteeseen, jonka mukaan länsimaissa kansakuntien sosiaalinen pääöma on vaarassa rapautua kokonaan (esim. Putnam 2000). Rapautuminen kuvaa sitä, että sosiaaliseen pääömaan sisältyvät positiiviset merkitykset, kuten yhteistyökyky, luottamus ja luovuus, vähenevät. Sosiaalinen hyvä ilmaistaan myös negaation kautta, kuten kilpailulla alistaminen,

työntekijän näkökulman puuttuminen, teknologinen ja miehinen uho, vahvojen etu tai luovuuden lannistaminen. Kyse ei ole siis vain hyvän katoamisesta vaan korvautumisesta pahalla, asioilla, suhteilla ja vallankäytöllä, joihin liitetään kielteisiä merkityksiä. On olemassa positiivista ja negatiivista, siis valkoista ja mustaa sosiaalista pääomaa.

Sosiaalinen pääoma ja sosiaaliset innovaatiot

Sosiaalisen pääoman käsite vertautuu muihin aineetonta pääomaa tarkoittaviin käsitteisiin kuten inhimillinen, kulttuurinen ja intellektuaalinen pääoma. Käsitteellä tarkoitetaan sosiaalisen rakenteen aineettomia ominaisuuksia, jotka liittyvät ihmisten välisiin verkostoihin, normeihin ja luottamukseen, jotka edistävät vuorovaikutusta, tavoitteita ja toimintaa. Sana pääoma viittaa taloudelliseen toimintaan, jossa sosiaalisilla resursseilla, taidoilla ja asemalla on merkitystä. (Ruuskanen 2001).

Yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa sosiaalinen pääoma nousi esiin erityisesti ranskalaisen sosiologi P. Bourdieun (1986; 1990) käsitteistössä. Yksilöt sijoittuvat yhteiskunnan erilaisille sosiaalisille valtakentille kilpailun tuloksena. Erityisen merkittävää kilpailussa on taloudellinen, kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma, joka tarkoittaa tuttavuus- ja arvostussuhteita ja niin sanotun symbolisen pääoman hallintaa. Asema heijastuu haltijansa ”habitukseen”, symboleihin ja tapoihin kiinnittyneen käyttäytymisen kautta. Sosiaaliset suhteet ovat ”klubihyödyke”, joka ilmentää kuulumista tiettyyn ryhmään ja asemaan sosiaalisissa kerrostumissa.

Sosiaalisen pääoman tutkimuksen kohteeksi ovat nousseet erityisesti yksilöiden sosiaaliset, avoimet ja suljetut suhdeverkostot, luottamuksen, rationaalisen valinnan ja optimoinnin ongelmat, niin sanotut heikot siteet sekä yksityis- ja julkishyödykkeen käsitteet (esim. Coleman 1988). Sosiaalinen pääoma on hyödyke, johon sisältyy ristiriitaisia intressejä, ja myös haitake, koska ryhmäspesifinä sitä voidaan käyttää toista ryhmää vastaan.

Suomessa sosiaalista pääomaa on määritelty yhteiskuntatieteissä kom-munitaarisen vastavuoroisuuden ja luottamuksen, sosiaalisten rajalinjojen ja verkostoitumisen, instituutioiden ja normien vaikutusten sekä erilaisia läh-tökohtia yhdistävän synergiariippuvuuden näkökulmista (Kajanoja 2000). Tutkimuksessa on keskitytty ilmiön käsitteellistämiseen (esim. Ruuskanen 2001; Kajanoja & Simpura 2002). Pragmaattista näkökulmaa edustavat tut-kimukset, jotka liittävät sosiaalisen pääoman tuottamisen ja vaikuttavuuden paikallisen ja alueellisen toiminnan verkostoyhteyksiin (esim. Hyyryläinen ym. 2002).

Ruuskanen (2001) mukaan sosiaalisen pääoman *tarkastelutasoja* ovat:

- 1) *mikrotaso*, joka tarkoittaa yksilöiden, yritysten, organisaatioiden muo-dostamaa ja käytettävissä olevaa suhdeverkostoa sekä sen rakennetta, kykyä luottaa ja herättää luottamusta sekä kykyä saavuttaa hyötyä so-siaalisissa tilanteissa,
- 2) *mesotaso*, joka tarkoittaa lähiyhteisöä ja identiteettiryhmiä, verkostoja ja vastavuoroisuuden normeja, paikallista luottamusta ja rajoittunutta solidaarisuutta,
- 3) *makrotaso*, joka tarkoittaa yhteiskuntaa, formaaleja ja informaaleja instituutioita, yhteiskunnan segmentoitumista ja luottamuksen yleis-tyneysyyttä,
- 4) *metataso*, jolla tarkoitetaan kulttuurista ”uppoutumista”, rakenteistu-mista kulttuureihin.

Sosiaalisen pääoman *lähteitä* ovat:

- 1) yksilön valistunut rationaalisuus,
- 2) yhteisön vastavuoroisuuteen perustuvat normit, horisontaaliset ja ver-tikaaliset verkostot,
- 3) yhteiskunnan laki ja oikeus, konfliktien säätely ja avoin tiedonvälitys.

Sosiaalisen pääoman *mekanismeja* ovat:

- 1) luottamus muihin ihmisiin ja instituutioihin,

- 2) kommunikaatio, johon kuuluu informaation kulku ja ymmärtäminen sekä jaetut kognitiiviset kyvyt.

Sosiaalisen pääoman *tuotoksia* ovat:

- 1) ”kulutushyödyt”, jotka tarkoittavat luottamuksen ja kommunikaation tuottamaa välitöntä mielihyvää,
- 2) ”pääomahyödyt”, jotka liittyvät yhteistoiminnan helpottumiseen, toimintojen koordinointiin, liiketoimintakustannusten alenemiseen ja sosiaaliseen tukeen. (Ruuskanen 2001.)

Sosiaalisen pääoman oletetaan kasautuvan fyysisen pääoman tapaan. Verkostoteorian mukaan se kasautuu sosiaalisen suhdeverkon optimoinnin ja verkostokeskeisen aseman hankkimisen tuloksena. Taloussosiologisen lähestymistavan mukaan kasautuminen tapahtuu verkoston ja sen normien sekä yhteisen identiteetin ja tietoisuuden rakentamisen tuloksena. Organisaatio-teoriassa puhutaan osaamispääomasta, jonka kasautuminen riippuu yrityksen tietojohduttamisesta, prosessien, innovaatioiden ja aineettomien hyödykkeiden hallinnasta. Uuden kasvuteorian mukaan kyse on inhimillisestä pääomasta, joka kasautuu koulutuksen ja kokemuksen kautta tapahtuvan oppimisen tuloksena. Institutionaalisen teoriasuuntauksen mukaan sosiaalinen pääoma kasautuu kansalaiskasvatuksen, paikallisen sosiaalisen vuorovaikutuksen ja yhteisöllisyyden edistämisen kautta. (Ruuskanen 2001.)

Innovaatiot sosiaalisen pääoman uudistaminen lähteenä

Oppiminen, kasvatus ja koulutus nousevat esiin sosiaalisen pääoman kasautumisen keinoina, eivätkä niinkään uuden sosiaalisen pääoman luomisena. Kun oppimista koskeva kysymyksenasettelu laajennetaan tiedon prosessointiin ja innovaatioihin, saadaan esiin sosiaalisen luovuuden, innovaation aspekti. Sisältykö innovaatio mahdollisuutena jo lähtökohtaisesti sosiaaliseen pää-

omaan ja ovatko innovaatiot keino tuottaa uutta sosiaalista pääomaa? Tuomi (2004) väittää vielä enemmän, hänestä kaikki pääoma on sosiaalista.

”Tosiasiassa pääoma on aina sosiaalista, niinkuin innovaatiotkin. ... Peltto, kaivos, traktori ja tietokone ovat pääomaa siksi, että niillä on käyttöä sosiaalisessa vaihdossa ja siksi, että vaihdolle on sosiaalisessa järjestyksessä annetut ehdot. Kaikki pääoma on siis sosiaalista pääomaa. Sosiaalista pääomaa voidaan pitää pääoman erikoistapauksena vain silloin, kun yhteiskunnan järjestys oletetaan niin vakiintuneeksi, ettei siitä tarvitse puhua. ... Myös kaikki innovaatiot ovat sosiaalisia innovaatioita. ... Innovaation sosiaalinen luonne eroaa pääoman sosiaalisesta luonteesta siinä, että innovaatio muuttaa yhteiskunnan järjestystä. Pääoma toimii sosiaalisen järjestyksen puitteissa, mutta innovaatio organisoii tämän järjestyksen uudella tavalla.”

Koska minkä tahansa keksinnön syntyyn ja käyttöön liittyy inhimillinen aspekti, kyse on sosiaalisesta innovaatiosta ja muuntumisesta sosiaalisiksi pääomaksi. Tuomen mukaan vain teknologisten keksintöjen ymmärtäminen innovaatioina selittyy sosiaalisten muutosten hitautena. Tekninen muutos havaitaan heti, kun taas vähittäiset sosiaaliset muutokset ovat miltei huomaamattomia. Sosiaalinen innovaatio ei kuitenkaan aina tarvitse tuekseen teknologiaa, riittää, kun asiat, laitteet ja toiminta organisoidaan uudella tavalla.

Yhteiskunnallinen tilaus sosiaalisille innovaatiolle on mitä ilmeisemmin olemassa juuri siksi, että sosiaalista muutosta halutaan nopeuttaa. Aineellisen pääoman globaali kasautuminen järkyttää yhteiskuntia, hajottaa ja kokoaa uudelleen elinkeinojen ja ammattien harjoittamisen rakenteita rapauttaen vanhaa sosiaalista pääomaa ja pakottaen etsimään uusia keinoja valtioiden, kuntien ja paikallisten yhteisöjen romahtamisen estämiseksi tai pehmentämiseksi. Tässä muutoksessa tarvitaan uuden tiedon luomista ja sosiaalisen oppimisen yhdistävää pedagogiikkaa.

”Viimeaikaisen innovaatiotutkimuksen mukaan vaikuttaa siltä, ettei uuden tiedon kehittämisessä ja soveltamisessa ole kyse niinkään yk-

silöiden oivalluksista, kuin kehittäjien, valmistajien ja käyttäjien vuorovaikutteisesta oppimisesta ja oppimisen mahdollistavista institutionaalisista ympäristöistä Erityisen keskeistä oppimisessa ja uuden tiedon luomisessa näyttää olevan verkostoon sitoutuneen vaikeasti ilmaistavissa olevan käytännön tiedon tai hiljaisen tiedon (*tacit knowledge*) esiin saaminen, mikä edellyttää toimijoiden välistä vuorovaikutusta, sosiaalisia verkostoja ja luottamusta ...”. (Ruuskanen 2001.)

Sosiaalisen pääoman luomiseksi asetetaan siis odotuksia vuorovaikutteiseen oppimiseen ja oppimisen mahdollistaviin institutionaalsiin ympäristöihin. Toisin sanoen uutta sosiaalista pääomaa voidaan tuottaa luomalla olosuhteita ja edellytyksiä uuden tiedon ja oppimisen mahdollistamiseksi työn, koulutuksen ja arjen yhteisöjen verkostoissa, joihin myös kasvatuksen instituutiot kuuluvat.

Oppimisen voidaan olettaa tuottavan uutta sosiaalista pääomaa, mutta tuottaako sitä myös kasvatusta? Vai onko kasvatuksen tehtävänä vain välittää tai peräti alistaa yksilöt olemassa olevaan sosiaaliseen järjestykseen, siis uusia vaan ei uudista sosiaalista pääomaa?

Musta pedagogiikka sosiaalisen uusintamisen välineenä

Yleensä kasvatukseen sisällytetään kaikki hyvä, kuten kunnan kansalaisuuteen ja ihmisyyteen kasvattaminen. Siihen hyvään pyrkii myös niin sanottu *musta pedagogiikka*, joka on osa kulttuurista perintöämme. Se on uskoa siihen, että ankaraan elämäntaisteluun kuuluu ankara kasvatusta ja sopeuttaminen kuriin ja järjestykseen, jonka alkuperä ei ole tästä maailmasta. Mustan pedagogiikan johtavia periaatteita ovat lapsen oman tahdon murtaminen, tottelevaisuuden opettaminen ja luovuuden lokeroiminen. Syntiseksi ajateltu ihmisen minuuksia pyritään korvaamaan istuttamalla tilalle ”oikeat” käyttäytymisen tavat ja kaavat. (Poikela & Toivola 1985.)

”Lapsi, joka on oppinut tottelemaan vanhempiaan, alistuu itsenäiseksi tultuaan järjen lakeihin, koska on tottunut olemaan seuraamatta omaa tahtoaan. Tällainen kuuliaisuus on niin tärkeätä, että koko kasvattaminen ei loppujen lopuksi ole muuta kuin kuuliaisuuden oppimista.” ... ”Kuuliaisuus on sitä, että lapsi 1) tekee mielellään, mitä hänelle sanotaan, 2) jättää tekemättä, mitä kielletään, ja 3) sopeutuu sääntöihin, jotka hänelle määrätään.” (Sulzer, J. 1748. Versuch von der Erziehung und Unterweisung der Kinder).

Alice Miller (1985) kirjoittaa teoksessaan *Alussa oli kasvatus* toistamisen pakosta. Aikuisella on taipumus tehdä lapsilleen samaa, mitä hänelle itselleen on lapsena tehty – myös se, mitä pahaa hänelle on tehty. Siksi tietoisesta muistista kadonnut väkivalta saattaa purkautua tilanteessa, jonka itse on lapsena kokenut. Teon seurauksena on kaksinkertainen syyllisyys, lapsena koettu trauma ja aikuisena tehty käsittämätön teko lasta kohtaan.

Sama syylliseksi tekemisen ja vallan käyttö liittyy myös yhteisöön. Aksel Sandemose (1965) kuvaa teoksessaan *Pakolainen ylittää jälkensä* pientä tanskalaista Janten kylää, joka alistaa jokaisen yhteisön jäsenen muuttumattomuuden järjestykseen. Uhkaus on Janten perusprinsiippi: ”Luuletko ehkä, että sinusta ei tiedetä mitään!” Uhkaaja ei koskaan paljasta, mitä hän tietää, sillä hän käyttää valtaansa pitääkseen ihmiset epäilyksenalaisina.

Janten kymmenen käskyä ovat:

- älä luule, että sinä olet jotakin,
- älä luule, että olet yhtä paljon kuin me,
- älä luule, että olet viisaampi kuin me,
- älä kuvittele, että olet parempi kuin me,
- älä luule, että tiedät enemmän kuin me,
- älä luule, että olet enemmän kuin me,
- älä luule, että sinä kelpaat johonkin,
- älä naura meille,
- älä luule, että kukaan välittää sinusta,
- älä luule, että voit opettaa meille jotakin.

Sandemosen kaunokirjallinen teos on omaelämäkerrallinen. Ymmärtääkseen täysin Janten lain voiman ja tullakseen kirjailijaksi nuoren Akselin oli jätettävä Jante ja opittava elämään muun maailman avulla. Perussanoma on, että paikalleen pysähtynyt yhteisö ei kykene luomaan uutta.

Musta pedagogiikka antaa värin, ei vain pedagogiikalle, vaan myös sille, mitä sen takana on kulttuurissa, sosiaalisissa suhteissa ja toimintatavoissa. Vastakohtaa sille voidaan etsiä ”valkoisesta pedagogiikasta” esimerkkeinä Freiren (1972) sorrettujen pedagogiikka ja vapautuksen teologia, Knowlesin (1975; 1984) andragogiikka ja itseohjautuva oppiminen sekä erilaiset vaihtoehtopedagogiikat. Valkoinen ja musta ovat ääripäitä ja väliin mahtuu mitä moninaisimpia käytäntöjä niin pedagogiikan kuin sosiaalisen pääomankin siirtämisen ja luomisen suhteen. Sosiaalisen pääoman väri voi siis olla musta, valkoinen tai kirjava. Olennaista on, että käsite ei ole arvoneutraali. Luottamus, autenttisuus ja luovuus – tai niiden puute – ovat avainsanoja sosiaalisen pääoman ymmärtämiseen.

Oppiminen ja sosiaalinen pääoma -kirjan sisältö

Siirtymistä teollisesta niin sanottuun jälkiteolliseen yhteiskuntaan on luonnehdittu monin tavoin. Sanotaan, että 1980-luvun koulutusyhteiskunnasta siirryttiin 1990-luvulla informaatio- ja tietoyhteiskuntaan. 2000-luvun määrittelyksiin kuuluu *auditointiyhteiskunta*, jota ei ohjata vain normien ja eurojen avulla vaan itsetuotetun tiedon perusteella. Koulutuksen ja työelämän kehittämisessä evaluointi, auditointi, akkreditointi, monitorointi ja monet muut arviointia tarkoittavat käsitteet ovat arkipäivää. Kattavien evaluointi- ja auditointijärjestelmien avulla tuotetaan tietoa niin koulutuspolitiikan tarpeisiin kuin koulutus- ja oppimisprosessien kehittämistä varten. (Raivola 2000.) Ratkaisevin kysymys kuuluu: voidaanko itsetuotettuun tietoon luottaa?

Luottamus sosiaalisen pääoman lähteenä

Tuotetaanko esimerkiksi kehityskeskusteluissa luotettavaa tietoa? *Esa Poikela* tarkastelee artikkelissaan *Luottamusta luova kehityskeskustelu* tiedon, oppimisen ja johtamisen välisiä käsitesuhteita tavoite-, tulos- ja osaamiskeskustelujen luomissa sosiaalisissa konteksteissa. Kehityskeskustelu on ilmiö, joka on keksitty aina uudelleen uuden johtamisparadigman tulemisen myötä ja unohdettu sen vakiintumisen myötä. Meneillään on uusi vaihe, jossa kehityskeskustelut nähdään yksilöllisen, yhteisen ja aina organisationaalisen osaamisen tuottamisen välineenä, mikä puolestaan edellyttää oppimisen johtamisen ottamista yhdeksi kehittämisen kohteeksi työorganisaatioissa.

Sosiaalisen pääoman luomiseen liittyvät tekijät ovat konkreettisen toiminnan tasolla. Ristiriita- ja konfliktitilanteissa ratkaistaan, syntyykö uutta progressiivista sosiaalista pääomaa, jonka kantajina ovat tilanteen osapuolet. Toinen mahdollisuus on regressio, sellaisten toimien, asenteiden ja normien vahvistaminen, jossa kumpikin osapuoli ja etenkin uhri kokevat voimattomuutta vaikuttaa asioihin. *Timo Pehrman* kirjoittaa aiheesta artikkelissaan *Sovittelu luottamuksen lähteenä – mitä ja miten rikoksen tai riidan osapuolet voivat oppia?* Sovittelun kohteena oleva ongelma tulee nähdä oppimistilanteena, joka antaa uutta energiaa työyhteisöön. Sovittelutapahtumaa voidaan jäsentää ongelmaperusteisen oppimisteorian ja restoratiivisen ajattelun avulla, mikä mahdollistaa uudenlaisen tavan lähestyä ongelmaa. Siinä on tavoitteena tekijän reintegraatio ja osallistuva konfliktinratkaisu.

Tavanomaisessa akateemisessa ajattelussa on totuttu siihen, että vain tutkittu tieto on varmaa tietoa. Auditointiyhteiskunnassa pitäisi kuitenkin voida luottaa myös muilla keinoilla tuotettuun tietoon. Esimerkiksi kuinka luotettavaa on palautetieto, jota kerätään opiskelijoilta koskien heidän omaa oppimistaan ja opetusta, johon he osallistuvat? Voidaanko luottaa arviointitietoon, jota esimerkiksi oppimisen ohjauksen arviointiryhmä tuottaa kerätyn palautteen pohjalta? Alkuperäinen palaute voi olla luotettavaa, mutta ovatko tulkinnot sitä? Täydennetäänkö palaute- ja arviointitietoa evaluointitiedolla, jonka tunnusmerkkinä on systemaattinen tiedonkeruu kehittämisen

kohteista. Entä kun vuorovaikutus siirtyy virtuaalisiin verkostoihin tai verkko-oppimisessa pitäisi luottaa jonkun toisen osallistujan itse tuottamaan tai välittämään autenttiseen tietoon? Millaisesta tiedosta on sosiaalisessa pääomassa on perimmiltään kyse?

Miten arvioivan instituutin ja arvioitavan organisaation tilivelvollisuus-suhde jäsenyy? *Mari Räcköläinen* avaa arvioinnin problematiikkaa artikkelissaan *Kontrollista luottamukseen – tilivelvollisuus arvioinnissa*. Amatillisten perustutkintojen opiskelija-arviointia uudistetaan autenttisen näyttöarvioinnin suuntaan. Keskeinen haaste on, miten opiskelijan arviointi ja tilivelvollisuusarviointi sovitetaan yhteen niin, että arviointitieto on luotettavaa, vertailukelpoista ja eri osapuolille hyödyllistä sekä luottamusta edistävää. Kyse on siitä, miten arviointiprosessissa kyetään tuottamaan tietoa prosessin osallisia (opiskelijoita), toimijoita (opettajia, ohjaajia, suunnittelijoita) ja omistajia (pääöksentekijöitä oppilaitoksissa, kuntayhtymissä, koulutuspolitiikassa) varten.

Sosiaalisen pääoman tunnusmerkit liittyvät luotettavaan, autenttiseen ja päätöksentekoa hyödyttävään tietoon, sen hankintaan, jakamiseen ja uuden tiedon tuottamiseen. Mutta onko olemassa tiedon muotoa, tyyppiä tai lajia, joka nimenomaisesti ilmentää sosiaalista pääomaa? Millaisesta tiedosta puhumme, kun tarkoitamme sosiaalista pääomaa erotuksena muista pääomista? Mitä on sosiaalinen tieto? *Tuula Kostainen* vastaa kysymykseen artikkelissaan *Suhdetieto luo sosiaalista pääomaa – oppimisen ja osaamisen lähteet sosiaalityössä*. Suomessa käynnistettiin vuonna 2002 valtakunnallinen osaamiskeskustoiminta, jonka tarkoituksena on luoda sosiaalialan yhteistyöra-kenne käytännön, tutkimuksen ja koulutuksen välille. Sosiaalityössä oppimisen vahvimaksi tiedon lajiksi nousi suhdetieto, joka muodostuu suhteesta toisiin ihmisiin ja tärkeäksi koettuihin asioihin. Tuloksena on sitoutumista ja uuden sosiaalisen pääoman luomista sosiaalialan verkostoissa.

Sosiaalisen pääoman rakentaminen työyhteisössä

Koulu on paikka, jossa luodaan perustaa sosiaalisen pääoman rakentamiselle tulevaisuudessa. Samalla se on paikka, jossa sosiaalinen pääoma itsessään luo rajat ja mahdollisuudet oppimiselle ja kasvulle oppilaiden, opettajien ja johdon muodostamana työyhteisönä. Kyse ei ole vain oppilaiden kehityksestä, yhtä lailla koulu on myös opettajien ja koulunjohtajien kasvun paikka. *Helena Rajakaltion* artikkelin aiheena on *Sosiaalisen pääoman kehkeytymisen ehdot koulu yhteisössä*. Tarkastelun kohteena on kahdessa koulussa toteutettu kehittämisprosessi, jonka avulla tavoiteltiin toimintakulttuurin muutosta. Yksilökeskeisestä työstä haluttiin siirtyä yhteistyön kulttuuriin. Muutoksen keinoja olivat opettajien oppivat ryhmät, joiden toiminta perustui jaettuun asiantuntijuuteen. Ryhmät muodostivat rakenteen, joka mahdollisti sosiaalisen pääoman tuottamisen koulu yhteisössä, mikä puolestaan loi pohjaa pedagogisen johtamisen kehittämiseksi osana opettajan työtä.

Perhe ja yritys on kiehtova yhdistelmä, jossa vallitsevalla sosiaalisella pääomalla voidaan olettaa olevan aivan erityinen laatu. Perhearvojen yhdistäminen liiketoiminta-arvoihin globaalin kilpailutalouden oloissa vaikuttaa mahdottomalta tehtävältä. Tosiasia on kuitenkin se, että yhdeksänkymmentä prosenttia kaikista yrityksistä on Suomessakin perheyrityksiä, kuten *Marjo Raitavuo* kertoo artikkelissaan *Miten perheyrityksen arvot luovat sosiaalista pääomaa?* Artikkelin tavoitteena on tarkastella, miten perheyrityksen arvot on vakiinnutettavissa sosiaalisesti pääomaksi tiedon ja oppimisen prosesseissa. Sosiaalinen pääoma perheyrityksessä on pitkällä aikavälillä luotu laaja osaamiseen liittyvä verkosto, jossa ihmisten väliset suhteet eri tasoilla ja näiden tasojen välillä tuovat lisäarvoa perheyritykseen. Työ- ja vapaa-aika sekä perhe linkittyvät, eikä niiden erottaminen ole enää edes mielekäästä.

Suurten yritysten johtajat eivät yleensä kykene näkemään johtamisen tuloksia ja seurauksia johtuen aikaviiveestä ja toimintaverkoston kompleksisuudesta. Senge (1990) hakee ongelmaan ratkaisua systeemiajattelusta, jossa ratkaisevaa seurausten ja johtamisen välinen palautelinkki, organisaation oppiminen. Käytännön johtamistyössä yhteyden rakentaminen on kuitenkin äärimmäisen vaikeaa. *Risto Seppänen* valaisee tätä problematiikkaa artikke-

lissaan *Osaaminen, johtaminen ja sosiaalinen pääoma*. Aineettomien resursien ja erityisesti sosiaalisen pääoman merkityksen ymmärtäminen on yksi avain johtamisen “mustan laatikon”, johtamisteon ja halutun tuloksen välisen dynamiikan ymmärtämiseen. Dialoginen johtaminen voisi olla se johtamisen tapa, jolla yrityksen ja yksilön intressi voidaan luontevasti sovittaa yhteen. Johtamisdialogi virittää oppimisprosessin, joka integroi organisaation jäsenen sosiaalista todellisuutta, sisältöjä ja infrastruktuuria ja siten muodostaa sosiaalista pääomaa.

Sosiaalisen pääoman kehkeytyminen verkostoissa

Verkostot on tunnettu ihmisten välisinä sidoksina niin hyvässä kuin pahassakin. Poliitiikan ja liike-elämän “hyvä veli” -suhteilla tai sosiaaliseen asemaan perustuvilla salaseuroilla on huono maine. Niihin kuuluvien kesken jaettu sosiaalinen pääoma on vahva hyödyke, jonka suhteen ulkopuolinen kokee osattomuutta tai alttiutta joutua kyseisten ryhmien vaikuttamisen kohteeksi. Se, mikä toisille on hyödyksi, voi toisille olla haitaksi. Perinteisten verkostojen rinnalle ovat nousseet vahvoina uudet, etenkin tietotekniikkaa hyödyntävät mitä erilaisimmat globaalit ja lokaalit vaikuttamisen väliset verkostot.

Verkostojen toiminnan ymmärtäminen on tutkimuksen haasteena monella tavalla. Yksi näkökulma niiden ymmärtämiseen avautuu työn ja oppimisen verkostoyhteyden analyysissä. *Vesa Korhonen* tarkastelee näitä yhteyksiä artikkelissaan *Työn ja oppimisen verkostot – näkökulmia sosiaalisen pääoman kehkeytymiseen*. Näkökulmat avataan neljän teoreettisen lähestymistavan kautta, joita ovat: 1) situationaalinen oppiminen ja käytännön yhteisö, 2) organisatonaalisen tiedon luomisen ja tietämisen yhteisö, 3) toiminnan teoria ja työn kehittäminen, ja 4) työn ja oppimisen verkostot. Lähestymistapojen vertailu antaa mahdollisuuden ymmärtää dynamiikkaa, jossa vuorovaikutus ja verkostosuhteet kehittyvät ja luovat uutta sosiaalista pääomaa työn ja oppimisen muuttuvissa konteksteissa.

Oppiminen on vuorovaikutuksellinen prosessi, joka etenee ei-lineaarisesti, yllätyksellisesti ja ennakoimattomasti. Sosiaalisesti tuottavan ja luovan prosessin mahdollisuudet ovat monenkeskisessä ja rikastavassa oppimisyöskentelyssä, jota ei kahlita jäykin rakentein ja kontrollikeinoin. *Päivi Mäkinen* kuvaa tätä prosessia artikkelissaan *Emergenttiys ja kompleksisuus vuorovaikutuksellisen verkko-oppimisen haasteina ja mahdollisuuksina*. Verkko-oppimisessa osallistujat tuottavat yhteisessä prosessissa sisältöjä ja merkityksiä kompleksisesti etenevän vuorovaikuttamisen kautta. Emergenttiys ja kompleksisuus ovat verkko-oppimisen sosiaalisuuden ja kokemusten dynamiikan ymmärtämisen avainsanoja, jotka auttavat luomaan käsitteellistä ja teoreettista pohjaa verkostoissa syntyvän sosiaalisen pääoman tutkimiselle.

Toimiakseen verkosto edellyttää yhteistoimintaa, joka puolestaan luo luottamusta osapuolten välillä. *Marjut Silvennoinen* tarkastelee artikkelissaan *Työvoimapolitiittisen koulutuksen luottamusverkko – työssä oppiminen työllistymisen edistäjänä* yhteistyön problematiikkaa tutkimustensa valossa. Työvoimapolitiittisessa koulutuksessa oppimisen organisointi on kolmen kauppa, ensiksi työvoimaviranomaisen, jonka tehtävänä on ennakoida koulutettavan työvoiman tarve teollisuudessa ja palveluissa; toiseksi opetuslaitoksen, jonka tehtävänä on organisoida koulutus ja työssäoppimisen paikat yhdessä työvoimaviranomaisten kanssa; ja kolmanneksi opiskelijan, joka haluaa ammatin ja sijoittua työelämään. Luottamusta edellyttävässä tilanteessa täytyy kyetä sovittamaan toisiinsa jokaisen osapuolen tavoitteet.

Oppiminen ja sosiaalinen pääoma -kirja on avaus oppimisen, kasvatuksen ja aineettoman pääoman sosiaalisten yhteyksien tutkimiseen. Vanhaa fraasia muuntaen voisi sanoa, että sosiaalinen pääoma on aivan liian tärkeä asia jätettäväksi vain talous- tai sosiaalitieteilijöille. Kyse ei ole vain talouskasvun aikaansaamisesta tai inhimillisten resurssien kilpailuttamisesta organisaatioiden tehokkuuden nimessä. Kasvatus itsessään uusintaa sosiaalista pääomaa, mutta on epäselvää, kykeneekö kasvatus uudistamaan sitä. Siksi tarvitaan tutkimusta, joka vie sosiaalisen pääoman synnyn, uutta luovan oppimisen ja inhimillisen kasvun lähteille.

Lähteet

- Bourdieu, P. 1986. The Forms of Capital. In J.G. Richardson (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 241–258.
- Coleman, J.S. 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94, 95–120.
- Freire, P. 1972. *Pedagogy of the Oppressed*. Middlesex: Penguin Books.
- Hyyryläinen, T., Nissinen, S. & Rouhiainen, V. 2002. *Kylävoima. Sosiaalista pääomaa maaseudun kehittämiseen*. Mikkeli: Helsingin yliopiston Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Kajanoja, J. 2000. Sosiaalinen pääoma ja kolmas sektori. *Hyvinvointikatsaus* 1/2000.
- Kajanoja, J. & Simpura, J. 2002. Sosiaalisen pääoman lupaukset. Julkaisussa J. Kajanoja, J. Kiander & I.B. Voipio (toim.) *Tutkimus ja talouspolitiikka. Kirjoituksia taloudellisesta kasvusta*. VATT-julkaisuja 33. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, 161–181.
- Karismo, A. 2005. Suomi täyttyi kilpailukyvyn liirum laarumista. Hyvinvointi jää kilpailukyvyn jalkoihin. *Helsingin Sanomat* 2.1.2005. Sanoma WSOY.
- Knowles, M. 1975. *Self-directed learning. Experience as a guide for learners and teachers*. New York: Associated Press.
- Knowles, M. 1984. *Andragogy in Action: Applying Modern Principles of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Kortteinen, M. 1992. *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurimuotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Miller, A. 1985. *Alussa oli kasvatust: kätkeyty julmuus ja väkivallan juuret*. Helsinki: WSOY.
- Poikela, E. 1997. *Mansesta Aussilaan – muisteloja ja tajunnan venytystä*. Julkaisussa J. Kuortti, H. Hurttta, M. Piispa & K. Uosukainen (toim.) *Reunahuomautuksia. Tampereen yliopiston assistenttityhdistyksen 30-vuotisen sodan taipaleelta*. Tampere: Tampereen yliopiston tieteen tekijät r.y., 47–53.
- Poikela, E. & Toivola, H. 1985. Oppimisen taustalla on ihmiskäsitys. *Näkökulmia sivistystyöhön. Kansalais- ja työväenopistojen liitto*. *Opistolehti* 1/85.
- Putnam, R.D. 2000. *Bowling Alone. The Gollapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Raivola, R. 2000. *Tehoa vai laatua koulutukseen?* Juva: WSOY.
- Ruuskanen, P. 2001. *Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntaukset ja mekanismit*. VATT-tutkimuksia 81. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.

- Sandemose, A. 1965. Pakolainen ylittää jälkensä. (Alkuteos 1933). Jyväskylä: Gummerus Oy.
- Senge, P.M. 1990. The Fifth Discipline. The Art & Practice of Learning. London: Century Business.
- Siltala, J. 2004. Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Helsinki: Otava.
- Sirén, J. 2004. Internetistä tuli tärkeä kanava tiedonvälityksessä. Nettilistat korvasivat viranomaistiedot. Helsingin Sanomat 30.12.2004. Sanoma WSOY.
- Tuomi, I. 2004. Sosiaalinen Innovaatio. Kolumni. 15.4.2004. Tekniikka & talous.
- Ziehe, T. 1991. Uusi nuoriso. Epätavanomaisen oppimisen puolustus. Tampere: Vastapaino.